

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٥٦٢٠٢

دانشکده علوم اجتماعی

پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی

بررسی عوامل اجتماعی اقتصادی مرتبط با مسئولیت اجتماعی جوان:
مطالعه موردی جوانان شهر شیراز

توسط

وجیهه جلائیان بخشنده

استاد راهنما:

دکتر محمد تقی ایمان

اسفند ۱۳۸۶

۱۳۸۷ / ۹ / ۲۳

۱۰۶۲۰۲

کتابخانه اطلاعات مرکز علمی و تحقیقاتی
دانشگاه شیراز

به نام خدا

بررسی عوامل اجتماعی اقتصادی مرتبط با مسئولیت اجتماعی
جوان: مطالعه موردی جوانان شهر شیراز

به وسیله ی :

وجیهه جلائیان بخشنده

پایان نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی
از فعالیتهای تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته ی:

جامعه شناسی

از دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی شده توسط اعضای کمیته پایان نامه با درجه :

دکتر محمد تقی ایمان، دانشیار بخش جامعه شناسی (رئیس کمیته).....

دکتر عبدالعلی لهسایی زاده، استاد بخش جامعه شناسی.....

دکتر حبیب احمدی، دانشیار بخش جامعه شناسی.....

اسفند ۱۳۸۶

تو را به جای همه زنانی که نشناخته ام دوست می دارم
تو را به جای همه روزگارانی که نمی زیسته ام دوست می دارم
برای خاطر عطر گستره بیکران و برای خاطر عطر نان گرم
برای خاطر برفی که آب می شود، برای خاطر نخستین گل
برای خاطر جانوران پاکی که آدمی نمی ماندشان
تو را به خاطر دوست داشتن دوست می دارم
تو را به جای همه زنانی که دوست نمی دارم دوست می دارم.
جز تو، که مرا منعکس تواند کرد؟ من خود، خویشتن را بس اندک می بینم.

به مادرم به پاس همه فداکاریها و مهربانیهایش.....

سپاسگزاری

اکنون که به یاری خدا این پایان نامه را به انتها رسانده ام از تلاشها و زحمات بی شائبه استاد عزیزم جناب آقای دکتر ایمان نهایت سپاسگزاری را به عمل آورم. بی شک انجام این رساله بدون راهنماییهای ایشان میسر نبود. همچنین از استاتید مشاورم آقایان دکتر لهسایی زاده و دکتر احمدی که در مراحل مختلف تحقیق مرا از راهنماییهای خود بهره مند نمودند سپاسگزارم. لازم می دانم مراتب قدردانی خود را از کلیه اساتید بخش جامعه شناسی دانشگاه شیراز اعلام دارم که هر چه آموختم از آنها بود. همچنین از زحمات استاد مهربان و عزیزم آقای دکتر سامانی صمیمانه سپاسگزارم. زبان از بیان محبتهایشان قاصر است.

از دوستان عزیزم که مرا همراهی کردند خانمها پروین، خلیلی، مهاجرانی، رئیسی، رستگار، رنجبر، بیات ماکو، فنی، غلام زاده و آقایان مرادی، احمدی، پربهایی، جنگجو، شهریاری سپاسگزارم. انجام این پایان نامه بی همراهی و پشتیبانی خانواده ام میسر نبود.

چکیده

بررسی عوامل اجتماعی اقتصادی مرتبط با مسئولیت اجتماعی جوان:
مطالعه موردی جوانان شهر شیراز

به وسیله ی:

وجیهه جلائیان بخشنده

هدف این تحقیق بررسی میزان مسئولیت اجتماعی جوانان و تاثیر پذیری آن از عوامل اجتماعی اقتصادی است. مسئولیت اجتماعی پیروی از قوانین اجتماعی و برآوردن انتظاراتی است که جامعه از فرد دارد. این پژوهش با استفاده از نظریه یادگیری اجتماعی انجام شده است که بر این پیش فرض استوار است که فرد با مشاهده مدلی از رفتار مطلوب برای خلق رفتار جدید، ایده و انگیزشی پیدا می کند. در این نظریه بر نقش عوامل جامعه پذیری از جمله خانواده، گروه همسالان، رسانه های جمعی و دین تاکید بسیاری می شود. همچنین در کنار این عوامل، عوامل محیطی نیز بر رفتار انسان تاثیر می گذارند. این پژوهش با روش پیمایشی انجام شده است. جامعه آماری در این پژوهش جوانان ۱۸-۲۹ ساله شهر شیراز بوده اند که ۳۸۶ نفر از آنها به صورت نمونه گیری چند مرحله ای انتخاب و با استفاده از پرسشنامه به صورت حضوری مورد پرسشگری قرار گرفتند.

نتایج حاصل از رگرسیون و تحلیل مسیر نشان می دهد که بین سن، جنس، تحصیلات، شیوه جامعه پذیری خانواده، میزان تاثیر پذیری از همسالان، عزت نفس، جهت گیری دینی، سرمایه اجتماعی و مسئولیت اجتماعی رابطه وجود دارد.

واژگان کلیدی: مسئولیت اجتماعی، سرمایه اجتماعی، دینداری، عزت نفس، جوانان

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول
	کلیات
۱-۱	مقدمه..... ۱
۲-۱	بیان مساله ۳
۳-۱	اهمیت و ضرورت تحقیق ۷
۴-۱	اهداف تحقیق ۸
	فصل دوم
	ادبیات تحقیق
۱-۲	مروری بر تحقیقات داخلی ۹
۲-۲	مروری بر تحقیقات خارجی..... ۱۱
۳-۲	مبانی نظری ۱۶
۱-۳-۲	مقدمه..... ۱۶
۲-۳-۲	رهیافت روانشناسی..... ۱۷
۱-۲-۳-۲	نظریه رشد اخلاقی ۱۷
۲-۲-۳-۲	نظریه رشد اجتماعی ۱۸
۳-۲-۳-۲	نظریه سلسله مراتب نیازها..... ۲۱
۳-۳-۲	رهیافت روانشناسی اجتماعی..... ۲۳
۱-۳-۳-۲	نظریه یادگیری شناختی اجتماعی ۲۳
۲-۳-۳-۲	نظریه نقش..... ۲۶

۲۸.....	۴-۳-۲ رهیافت جامعه شناسی
۲۹.....	۱-۴-۳-۲ نظریه کنش متقابل نمادین
۲۹.....	۱-۱-۴-۳-۲ مید
۳۱.....	۲-۱-۴-۳-۲ کولی
۳۲.....	۲-۴-۳-۲ نظریه هویت
۳۲.....	۱-۲-۴-۳-۲ نظریه هویت شلدون استرایکر
۳۴.....	۲-۲-۴-۳-۲ نظریه هویت پیتر جی بورک
۳۶.....	۳-۴-۳-۲ نظریه شبکه

فصل سوم

چارچوب نظری تحقیق

۳۹.....	۱-۳ چارچوب نظری تحقیقی
۴۲.....	۲-۳ مدل مفهومی تحقیق
۴۲.....	۳-۳ قضایای تحقیق
۴۳.....	۴-۳ مدل تجربی تحقیق
۴۴.....	۵-۳ فرضیات تحقیق
۴۵.....	۶-۳ تعریف نظری و عملیاتی متغیرها
۴۵.....	۱-۶-۳ متغیر وابسته
۴۵.....	۲-۶-۳ متغیرهای واسطه ای
۴۷.....	۳-۶-۳ متغیرهای زمینه ای

فصل چهارم

روش شناختی تحقیق

۴۹.....	۱-۴ روش تحقیق
۵۰.....	۲-۴ ابزار سنجش
۵۸.....	۳-۴ جامعه آماری و شیوه نمونه گیری
۶۰.....	۴-۴ تکنیکهای تجزیه و تحلیل داده ها

فصل پنجم

تجزیه و تحلیل داده ها

۶۲	..... ۱-۵ مقدمه
۶۲	..... ۲-۵ ویژگیهای اقتصادی اجتماعی پاسخگویان
۶۳	..... ۵-۲-۱ توزیع فراوانی متغیرهای زمینه ای
۶۶	..... ۵-۲-۲ توصیف طیفهای تحقیق
۷۶	..... ۵-۳ تجزیه و تحلیل داده ها
۸۲	..... ۵-۴ آزمون مدل ساختاری پژوهش
۸۹	..... ۵-۵ تحلیل ممیزی

فصل ششم

بحث و نتیجه گیری

۹۵	..... ۶-۱ مقدمه
۹۸	..... ۶-۲ بحث و نتیجه گیری
۱۰۲	..... ۶-۳ محدودیتهای تحقیق
۱۰۲	..... ۶-۴ پیشنهادات و ارائه راهکار

فهرست جداول و نمودارها

صفحه	عنوان
۱۹.....	جدول ۱ مراحل روانی - اجتماعی رشد اریکسون.....
۲۲.....	نمودار ۱ سلسله مراتب نیازهای مازلو.....
۲۴.....	نمودار ۲ تاثیر متقابل شخص، محیط و رفتار بر یکدیگر.....
۵۱.....	جدول ۲ میزان آلفای کرونباخ گویه های هر طیف ($n = 386$).....
۵۳.....	جدول ۳ نتایج آزمونهای آماری در تحلیل عاملی برای سرمایه اجتماعی.....
۵۴.....	جدول ۴ ماتریس همبستگی گویه های مختلف متغیر سرمایه اجتماعی در تحلیل عاملی.....
۵۵.....	جدول ۵ آمارهای اولیه برای تحلیل عاملی.....
۵۶.....	جدول ۸ ماتریس عامل دوران نیافته.....
۵۷.....	جدول ۹ ماتریس عامل دوران یافته.....
۵۹.....	جدول ۱۰ تعداد حوزه ها و پرسشنامه های اختصاص یافته به هر منطقه.....
۶۳.....	جدول ۱۱ توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب سن و جنس.....
۶۴.....	جدول ۱۲ توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب جنسیت و وضعیت تاهل.....
۶۴.....	جدول ۱۳ توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب تحصیلات و وضع اشتغال.....
۶۵.....	جدول ۱۴ توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب تحصیلات و منزلت شغلی پدر.....
۶۶.....	جدول ۱۵ توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب تحصیلات و منزلت شغلی مادر.....
۶۷.....	جدول ۱۶ توزیع فراوانی گویه های مربوط به طیف سبک فرزند پروری.....
۶۹.....	جدول ۱۷ توزیع فراوانی گویه های مربوط به طیف تاثیر پذیری از همسالان.....
۷۰.....	جدول ۱۸ توزیع فراوانی گویه های مربوط به طیف عزت نفس.....
۷۱.....	جدول ۱۹ توزیع فراوانی گویه های مربوط به طیف جهت گیری مذهبی.....
۷۲.....	جدول ۲۰ توزیع فراوانی گویه های مربوط به طیف سرمایه اجتماعی.....
۷۵.....	جدول ۲۱ توزیع فراوانی مربوط به گویه های طیف مسئولیت اجتماعی.....
۷۸.....	جدول ۲۲ ضریب همبستگی بین متغیرهای زمینه ای و مسئولیت اجتماعی.....

جدول ۲۳ ضریب همبستگی بین منزلت شغلی و مسئولیت اجتماعی.....	۷۸
جدول ۲۴ ضریب همبستگی بین متغیرهای جامعه پذیری و مسئولیت اجتماعی.....	۷۹
جدول ۲۵ ضریب همبستگی بین متغیرهای اصلی تحقیق و مسئولیت اجتماعی.....	۸۰
جدول ۲۶ آزمون تفاوت میانگین مسئولیت اجتماعی بر حسب جنس افراد نمونه.....	۸۰
جدول ۲۷ آزمون تفاوت میانگین مسئولیت اجتماعی بر حسب تاهل افراد.....	۸۱
جدول ۲۸ آزمون تفاوت میانگین مسئولیت اجتماعی بر حسب وضعیت اشتغال افراد.....	۸۱
جدول ۲۹ آزمون تفاوت میانگین مسئولیت اجتماعی بر حسب قومیت.....	۸۲
جدول ۳۰ عناصر متغیرهای زمینه ای درون معادله ای برای پیش بینی عزت نفس.....	۸۴
جدول ۳۱ عناصر متغیرهای زمینه ای درون معادله ای برای پیش بینی سرمایه اجتماعی.....	۸۴
جدول ۳۲ عناصر متغیرهای زمینه ای درون معادله ای برای پیش بینی جهت گیری دینی.....	۸۵
جدول ۳۳ عناصر متغیرهای مستقل و زمینه ای درون معادله ای پیش بینی مسئولیت اجتماعی.....	۸۶
جدول ۳۴ اثرات مستقیم، غیر مستقیم و کل متغیرهای مستقل بر مسئولیت اجتماعی.....	۸۹
جدول ۳۵ کمیت خطای e مدل تحلیل مسیر.....	۸۹
جدول ۳۶ نتایج آزمونهای آماری در تحلیل ممیزی.....	۹۱
جدول ۳۷ میزان همبستگی متغیرهای مستقل و تابع ممیزی استاندارد شده مسئولیت اجتماعی.....	۹۲
جدول ۳۸ ماتریس همبستگی میان متغیرهای مستقل در تحلیل ممیزی.....	۹۳
جدول ۳۹ نتایج نهایی گروه بندی بر اساس تحلیل ممیزی.....	۹۴

فصل اول

کلیات

۱-۱ مقدمه

انسان موجودی اجتماعی است و از لحظه تولد تا آخر عمر در اجتماع به سر می برد و دائماً در تعامل با انسانهای دیگر می باشد. وی همواره باید یاد بگیرد که چگونه در جمع زندگی کند و نیازهای خود را ارضا نماید (Safran & Safran, 1985: 22). بنابراین این بحث مطرح می شود که چگونه و با چه کیفیتی در جمع حضور یابد و رفتارهای متناسب و معقول از خود بروز دهد. این مساله نیازمند به یکسری مهارتهای اجتماعی است که فرد در طی فرایند جامعه پذیری آنها را فرا می گیرد و یادگیری درست آنها می تواند منجر به شکل گیری مسئولیت اجتماعی^۱ شود.

فرد مسئولیت اجتماعی را در پیروی از قوانین اجتماعی و برآورد انتظاراتی که جامعه از فرد دارد تعریف می کند. این قوانین و اصول از نقشهای اجتماعی استنباط شده و در واقع بیانگر هنجارهای فرهنگی و اجتماعی است و چگونگی و میزان تعهد و التزام فرد نسبت به افراد دیگر جامعه را نشان می دهد (Ford, 1985: 325). مسئولیت پذیری اجتماعی شکلی از ارتباط با جامعه است که تا حدی به نحوه و چگونگی آگاهی فرد از دنیای پیرامونش مرتبط می شود. اگر افراد تصویر درستی از جامعه، عناصر اجتماعی و چگونگی ارتباط آنها با یکدیگر داشته باشند، این امر تا حد زیادی در نحوه و چگونگی ارتباط آنها نیز موثر خواهد بود. پایه های اولیه درک فرد از دنیای پیرامونش به سالهای اولیه حیات یا دوران کودکی باز می گردد. به تدریج در طول این دوران والدین، همسالان، رسانه های گروهی، معلمان و سایر الگوها تصاویری از جهان پیرامون برای وی خلق می کنند (سبحانی نژاد، ۱۳۷۹: ۲۷) و او بر اساس این تصاویر با دیگران ارتباط برقرار می کند. با ورود فرد به دنیای جوانی بر دامنه روابط و معاشرتهای او افزوده می شود و دیدش نسبت به خانواده و جامعه تغییر می کند، به تناسب افزایش سن و رشد بر دامنه نیازهایش نیز افزوده می شود و خواستار روابطی اندیشیده تر و حضوری معنادارتر در صحنه اجتماعی است. وی نسبت به سالهای پیشین در شرایط عقلی بیشتری قرار می گیرد و سعی

^۱ Social Responsibility

می کند در داوری و ارتباطات خود معقول تر پیش رود. (قائمی، ۱۳۸۱: ۱۴۳). جوانان مسئولیت اجتماعی و مهارت‌های اجتماعی را از طریق کنش متقابل با افراد فامیل، همسالان، مربیان و اجتماعات فرا می گیرند. در سطح اجتماعی، جوان خود و مسئولیت اجتماعی را از طریق اشتغال بعد از تحصیل، فعالیت‌های فوق برنامه، فعالیت‌های مدرسه و مشارکت در اجتماع توسعه می دهد که به آنها اجازه ارتباط و احساس هدفمندی می دهد (Polk, 2006).

امروزه این مساله نیز به بحث گذاشته شده است که احساس پوچی^۲ در نقش جوانان امروز، در نتیجه فرصت‌های نارسا برای کشف خود^۳، از طریق کنشها، کمکه‌های اجتماعی و آزمایش نقش‌های متفاوت بزرگسالان است. برای اطمینان از هدایت موفقیت آمیز از زمینه اجتماعی و ساختن شالوده ای برای عبور از جوانی به بزرگسالی، جوان باید شروع به فرایند توسعه ای بکند تا احساسات، صلاحیت و شایستگی مرتبط با اعمال فردی و کنش‌های اجتماعی را بدست آورد. وقتی ما تجارب مشارکتی معنی دار جوان را پیشنهاد می کنیم، در واقع به آنها اجازه می دهیم تا توانشان را کشف کنند، مسئولیتشان را بسنجند و به ایدئولوژی اخلاقی متعهد شوند (Holloway, 1982: 42).

رشد مسئولیت اجتماعی در فراگیران، یکی از اهداف مهم تعلیم و تربیت است که از دیرباز مورد توجه برنامه ریزان، معلمان، مربیان، والدین و حتی خود فراگیران بوده است. این امر نه تنها در جامعه پذیری و سازگاری اجتماعی با همسالان، خانواده و گروه‌های اجتماعی نقش دارد، بلکه عاملی بسیار مهم است که با بسیاری از عملکردهای فراگیران نیز همبستگی مثبت دارد. به این معنا که وجود رفتار مسئولانه، جوی را فراهم می سازد تا امر یادگیری و رشد شناختی بوجود آید (فتحی آذر، ۱۳۷۳: ۱۷۹). انسان برای برقراری ارتباط صحیح نیاز به تبعیت از اصول شناخته شده و مورد قبول دارد تا رفتارها و اعمال خود را با آنها وفق دهد. احساس تعهد و مسئولیت است که اعمال بوجود آمده را از درون کنترل و هدایت می کند و اگر افراد جامعه اعمال خود را آگاهانه و با کنترل تفکری خود از درون سازمان دهند، بسیاری از معضلات و مشکلات حل می شود (همان: ۱۸۱).

لازم به توضیح است که در کنار بحث "مسئولیت اجتماعی"، مبحثی با عنوان "مسئولیت اجتماعی جمعی"^۴ نیز وجود دارد. ترنر مسئولیت اجتماعی جمعی را رفتار اخلاقی، قانونی و نوع دوستانه در محل کار، بازار و اجتماعات تعریف می کند که در آن سود دهی جمعی نیز به عنوان هدف مهمی در نظر گرفته می شود. مسئولیت اجتماعی جمعی، وضعیت جمعی را تقویت می کند و به دوام ارزشها نیز کمک می نماید (turner, 2004: 5). تحقیقات زیادی در این رابطه صورت گرفته است که می توان به "اثر مسئولیت اجتماعی جمعی ادراک شده بر رفتار مشتریان (Becker & et al., 2006)"، "انتظارات مشتریان از مسئولیت اجتماعی در

² Impression of Emptiness

³ Self

⁴ Corporate Social Responsibility

مراکز خرید شهری و تاثیر آن بر ارزیابی های خرید" (Oppenial et al., 2006)، " آگاهی صنعت کشتیرانی اروپا از مسئولیت اجتماعی جمعی" (Fafaliou et al., 2005) و " مقایسه خود تنظیمی و قانون دعوی شبه جرم فرد بیگانه: اعتراض به مفهوم مسئولیت اجتماعی جمعی" (Shamir, 2004) اشاره کرد. اما با توجه به اینکه " مسئولیت اجتماعی جمعی" عمدتاً در ارتباط با مباحث مدیریتی و سازمانی می باشد، مجال صحبت در مورد آن در این تحقیق وجود ندارد.

۱-۲ بیان مساله

در دهه اخیر مسئولیت اجتماعی به عنوان گسترش زمینه مطالعاتی که قبلاً آموزش شهری و شهروندی نامیده می شد، ظهور کرده است. این مفهوم جدید بسیار وسیع تر است، بدین لحاظ که شامل توسعه مهارت‌های اجتماعی^۵ جوانان می باشد که آنها را قادر می سازد تا در جامعه بزرگتر و اجتماع سیاسی، اعضاء مسئولیت پذیر و فعالی باشند (Berman, 1997:18). فیلیپس^۶ شخصی را دارای مهارت اجتماعی می داند که " با دیگران طوری ارتباط برقرار کند که بتواند به حقوق، الزامات، رضایت خاطر و یا انجام وظایف خود در حد معقولی دست یابد، بی آنکه حقوق، الزامات، رضایت خاطر و یا وظایف دیگران را نادیده بگیرد و در عین حال بتواند در این موارد مبادله ای آزاد و باز با دیگران داشته باشد" (هارجی و دیگران، ۱۳۸۴: ۱۰).

تعاریف متعددی از مسئولیت اجتماعی ارائه شده است، فورد مسئولیت اجتماعی را پیروی از قوانین اجتماعی و برآوردن انتظاراتی که جامعه از فرد دارد تعریف می کند. این قوانین و اصول از نقش‌های اجتماعی استنباط شده و در واقع بیانگر هنجارهای اجتماعی و فرهنگی است و چگونگی و میزان تعهد و التزام فرد نسبت به افراد دیگر جامعه را نشان می دهد. اگر این مفهوم با دیده عمیقی مورد بررسی قرار گیرد، مشاهده می شود که این اصول و قوانین، چگونگی تعامل گروهی، احترام به خویشان و دیگران و ارزش گذاری به ماهیت انسان و مهمتر از همه تبعیت از خالق انسان را مشخص می سازند (Ford, 1985: 325).

ونتزل مسئولیت اجتماعی را مراعات و و احترام به حقوق دیگران، رقابت میان فردی و توسعه اخلاقی می داند و آنرا مستقیماً به یادگیری مرتبط دانسته است. وی مسئولیت اجتماعی را در داشتن احساس تصمیم گیری، خلاقیت و تفکر مستقل می داند که نقطه مقابل اطاعت و رفتار سلطه پذیر است. مسئولیت اجتماعی در حالت مطلوب، احساس استقلال در تصمیم گیری، خلاقیت و تفکر مستقل است که در مقابل اطاعت و سلطه پذیری محض قرار دارد (Wentzel, 1991: 2).

⁵ Social Skills

⁶ Philips

مک اولی نیز مسئولیت اجتماعی را قابلیت پاسخگویی به گروه‌های انسانی می‌داند که شامل رضایت از پذیرش عواقب رفتار و احساس تعهد به ارزش‌های گروه و ارزش‌های خود فرد است. وی مسئولیت اجتماعی را فراتر از دانش و مهارت و استعداد دانسته و آنرا مرتبط با نگرش فرد در جهت کار و ارتباطات شخص در خانواده و اجتماع می‌داند. وی اعتقاد دارد که مسئولیت اجتماعی ناشی از تفکر و احساس فرد است (Mc Aulay, 1966: 225).

بنا به تعریف چییات مسئولیت اجتماعی در نتیجه فرایند یادگیری توسعه پیدا می‌کند که این فرایند از طریق افرادی است که با هوشیاری خود می‌توانند محیط را به شیوه ای که ارزش‌های اجتماعی آنها را منعکس می‌کند، تغییر دهند. در حالیکه کودکان احساس مسئولیت برای چیزهایی می‌کنند که هیچ کنترلی روی آن ندارند، افراد بالغ حوزه‌های محدود مسئولیت اجتماعی و همچنین محدودیت پتانسیل اجتماعی و فیزیکی شان را می‌پذیرند و تنها برای محیط‌هایی که بر آن کنترل دارند احساس مسئولیت می‌کنند (Chebat, 1986: 560).

به عبارت دیگر فرد مسئول کسی است که عواقب رفتار خود را به عهده می‌گیرد، قابل اتکا و قابل اعتماد است و احساس تعهد به گروه دارد (Gough, 1952: 74).

سبحانی نژاد نیز رفتار مسئولانه اجتماعی را در نتیجه "نگرش" جامع شکل یافته در فرد می‌داند، نوعی احساس تعهد و پایبندی به سایرین، تبعیت از قواعد و معیارهای اجتماعی و درک قواعد گروهی که در ذهن فرد شکل گرفته و بر رفتارهای او اثر می‌گذارد. وی مسئولیت اجتماعی را تجلی عینی نگرش جامع و همه جانبه شکل گرفته در افراد می‌داند (سبحانی نژاد، ۱۳۷۹: ۱۶).

گروه کار ایالت کالیفرنیا (۱۹۸۹) نیز با عنایت به عزت نفس، مسئولیت پذیری اجتماعی را همان قدردانی از ارزش و اهمیت شخصی و داشتن شخصیت پاسخگو برای خود و عمل مسئولانه در ارتباط با سایرین می‌داند (سبحانی نژاد، ۱۳۷۹: ۱۶).

کاستکا و بالزارووا مسئولیت اجتماعی را تعهد مداوم برای رفتار به شیوه اخلاقی و با بهبود کیفیت زندگی افراد و خانواده هایشان به علاوه بهبود اجتماع و جامعه در مقیاس وسیع تر می‌دانند (Castka & Balzarova, 2007: 276).

تعاریف فوق هر دو دسته مسئولیت‌های شخصی و اجتماعی را کم و بیش در خود داشته اند، کما اینکه عباراتی از قبیل پر تلاش بودن، تعهد به انجام کار، اجتماعی بودن، مستقل بودن، داشتن انگیزه درونی و هماهنگ بودن، مراقبت و توجه مسئولانه، انجام مسئولانه تکالیف خانه، مسئولیت اخلاقی و ... به کرات در مکالمات و محاورات روزانه نیز بکار گرفته می‌شود. ماهیت تمام این موضوعات یکسان است و هدف از آن بهره‌گیری از نیروی فکر، منطق و تصمیم‌گیری آگاهانه برای شناخت وظایف و انجام دقیق آنهاست. بدین ترتیب با ملاحظه تعاریف متعدد می‌توان گفت که مسئولیت اجتماعی "یک مجموعه از مهارت‌های اجتماعی است که طی فرایند یادگیری آموخته شده و شخص در چارچوب هنجارهای اجتماعی (عرف) و قوانین و مقررات

دست به انتخابی می زند که موجب ایجاد روابط انسانی مثبت، افزایش تعاملات، موفقیت و رضایت خاطر می شود".

ارتباط بسیار بالایی بین مسئولیت اجتماعی و ساختارهای اجتماعی وجود دارد. در کشورهای سرمایه داری نیروهای زیادی به موازات مسئولیت اجتماعی وجود دارد و به دلیل اینکه مسئولیت اجتماعی کمی وجود دارد، فشار کمی نیز برای بهبود ساختارها و نهادها وجود دارد. به عبارت دیگر، رضایت بخشی جامعه بدون سطح بالایی از مسئولیت اجتماعی در بین شهروندان وجود ندارد و نهادها و ساختارهای چنین جامعه ای مستلزم وجود، تقویت و آگاهی از مسئولیت اجتماعی است (Trainer, 2005: 701).

مولفه های بسیاری برای مسئولیت اجتماعی ذکر شده است. به عنوان مثال شناخت و پذیرش نتیجه هر عملی را به عهده گرفتن، داشتن نگرش دلسوزانه به خود و دیگران، حس کنترل و صلاحیت و شایستگی، شناخت و پذیرش گوناگونی فرهنگی و فردی، شناخت حقوق اولیه انسانی خود و دیگران و توانایی باز بودن در برابر ایده ها، تجارب و مردم جدید به عنوان مولفه های مسئولیت اجتماعی ذکر شده است (Polk, 2006). فتحی آذر مولفه های مسئولیت اجتماعی را پیروی از اصول و قواعد اجتماعی، بهداشت و تندرستی، توجه به کاهش فقر در جامعه و حساس بودن به آن، درک ماهیت و عملکرد سیستم حکومتی و درک اصول اخلاقی می داند (فتحی آذر، ۱۳۷۳: ۱۸۳).

توانایی جوانان برای تشخیص و تعریف مسئولیت اجتماعی در تعیین اینکه آنها چه کسانی هستند، جایی که در جهان اجتماعی قرار می گیرند و اطمینان داشتن آنها از احساس عاملیت مهم است. جنبه مهم فراگیری مسئولیت اجتماعی، مرتبط با احساس جوانان از عاملیت و کنترل است. یعنی درجه ای که آنها خودشان را برای موفقیت ها و شکست های فردی شان مسئول احساس می کنند. جوانان مسئولیت اجتماعی و مهارت های اجتماعی را از طریق کنش متقابل با افراد فامیل، همسالان، مربیان و اجتماعات فرا می گیرند (Berman, 1997: 45).

جوانی پدیده ای نو و نسبی است و آنچه که ما به عنوان جوانی درک و برداشت می کنیم، اگرچه دارای عناصر بیولوژیکی و تکاملی است، اما این مطلب نیز بدیهی است که ما می توانیم جوانی را به عنوان تشریفات گذار از یک حالت کودکی به حالت دیگر یعنی بزرگسالی تلقی نماییم (کلر و کوچوا، ۱۳۸۰: ۴۶).

تلاش برای تعریف جوانی در چارچوب مدرنیته از نظریه های کارکرد گرایی ساختاری در دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ نظیر پارسونز^۷ (۱۹۷۳)، پارسونز و بالز^۸ (۱۹۵۶) و آیزنشتاین^۹ (۱۹۵۶) نشأت گرفت. این محققان استدلال نمودند که جوانی دوره است که طی آن جوانان بین ارزشهای خاص خانواده و ارزشهای عام و جهان شمول دنیای وسیع تر قرار دارند و جوانی نقطه حساس

⁷ Parsons

⁸ Bals

⁹ Eisenstadt

تنش بین این دو نظام است. بنابراین گروه همسالان تبدیل به ابزاری می گردد که جوانان توسط آن ارزشهای جامعه گسترده تر را فرا می گیرند (همان: ۴۸).

در مطالعه ای که سازمان ملل متحد تحت عنوان "وضعیت جهانی جوانان در دهه ۱۹۹۰" انجام داده است، این تعریف از جوانان ارائه شده است: "جوانی مرحله انتقالی از علایق و آسیب پذیریهای دوران کودکی به حقوق و وظایف بزرگسالی است که طی آن جامعه فرد را به عنوان یک کودک محسوب نمی کند، اما در عین حال به او موقعیت قانونی کامل یک بزرگسال را نیز اعطا نمی کند. جوانان به هنگام بلوغ معمولاً از موقعیت کامل بزرگسالان و حقوقی چون تشکیل خانواده، اشتغال به کار و حقوق سیاسی برخوردار نیستند..." (سازمان ملل جوانان، ۱۳۸۴: ۱۲).

بر اساس تقسیم بندیهای آماری دبیرخانه ملل متحد، جوانان در گروه سنی ۱۵ تا ۲۴ ساله قرار می گیرند و این تعریف برای کارهای آماری سازمان ملل متحد مورد استفاده قرار می گیرد. با این حال مغنای کلمه جوان در جوامع گوناگون متفاوت است و در بسیاری از جوامع در حال توسعه تصورات و تعاریف از جوانان به بیش از ۲۴ سال می رسد. هر کشوری تعریف خاص خود را از جوانان دارد و محدوده سنی آنها نیز از تنوع زیادی برخوردار است. برخی کشورها مانند مالدیو و سنگاپور جوانان را تا گروه سنی ۳۵ سالگی و برخی تا ۴۰ سالگی مانند مالزی قرار می دهند (همان، ۱۳-۱۲). تعاریف ارائه شده از جوان دائماً در حال تغییر و متاثر از شرایط متغیر سیاسی، اقتصادی و اجتماعی- فرهنگی است.

بر اساس نظر دبیرخانه شورای عالی جوانان ایران (۱۳۷۹) دختران و پسران ایرانی بطور متوسط در سنین ۱۱ تا ۱۳ سالگی به بلوغ جنسی می رسند و بطور میانگین در سنین ۲۶ تا ۲۸ سالگی اکثر آنها متاهل و شاغل می شوند. سازمان ملل جوانان این فاصله سنی ۱۲-۲۸ سالگی را دوره جوانی می نامد (دبیرخانه شورای عالی جوانان، ۱۳۷۹: ۴). در مطالعه سازمان ملل جوانان در مورد ارزشها و نگرشهای جوانان ایران نیز سن ۱۴ تا ۲۹ سالگی به عنوان سن جوانی در نظر گرفته شده است (سازمان ملل جوانان، ۱۳۸۱). بر این اساس در این مطالعه افرادی که بین سنین ۱۴ تا ۲۹ سالگی قرار دارند جوان تلقی می شوند.

مساله ای که در این تحقیق به آن پرداخته می شود عوامل اجتماعی- اقتصادی مرتبط با مسئولیت اجتماعی جوانان است و اینکه چه عواملی در شکل گیری این روند نقش بازی می کنند. رشد مسئولیت اجتماعی جوانان همواره یکی از نگرانیهای عمده والدین، معلمان و همچنین خود جوانان بوده است. در حقیقت پیروی از قواعد اجتماعی و تطابق با انتظارات نقش اجتماعی برای سازگاری اجتماعی چه در گروههای همسالان و چه در خانواده مهم است و فقدان چنین مهارتهایی می تواند تاثیر زیادی بر افراد بگذارد (Wentzel, 1991:1).

مسئولیت اجتماعی بخشی از مساله اجتماعی شدن کودکان و نوجوانان است و مهمترین عوامل اجتماعی شدن را می توان فرهنگ، خانواده و نهادهای اجتماعی دانست. مسئولیت

اجتماعی مهارتی است که باعث بروز رفتارهایی می‌شوند که به صورت مثبت یا منفی تقویت می‌شوند. این مهارت‌ها می‌توانند در روابط آدمی با دیگران نتایج مثبت و موفقیت آمیزی بوجود آورند و منجر به احساس رضایت فردی و گروهی شوند و در صورت عدم انجام آن می‌تواند اعتماد بین انسانها را کم رنگ نموده و باعث از بین رفتن روحیه همکاری و تعاون در بین افراد شود.

۱-۳ اهمیت و ضرورت تحقیق

رشد مسئولیت اجتماعی، اقتصادی و آگاهی مذهبی و التزام به آن، موضوعی است که بیشتر از مقوله های شناختی و دانشی مورد توجه قرار گرفته است (Wentzel, 1991:1) و ضرورت آن امروزه حتی در جوامع غربی و صنعتی پیشرفته پس از یک دوره رکود نیز آشکار شده است. به عنوان مثال، آدلر (۱۹۸۲) سه هدف مهم برای مدارس کشور آمریکا یعنی رشد فردی، ایفای نقش شهروندی مناسب و افزایش مهارت‌های عمومی و غیر تخصصی را امری مهم و اجتناب ناپذیر تلقی میکند (فتحی آذر، ۱۳۷۳: ۱۸۱-۱۸۰).

برمن^{۱۰} (۱۹۹۳) نیز در طرح خود به منظور رشد هوشیاری اجتماعی به زمینه هایی چون درک اتکاء متقابل انسانها به یکدیگر، کشف موضوعات واقعی دنیا، رشد مهارت‌های مشارکتی پایه، خلق فرصتهایی برای همکاری اجتماعی و فرصتهایی برای عضو مسئول شدن در جامعه اشاره نموده است. در حقیقت فرد در جریان فهم اتکاء متقابل انسانها و درک موضوعات واقعی جهان، بر دامنه آگاهی های اجتماعی خود می افزاید، به علاوه طی رشد مهارت‌های اجتماعی و مشارکتی خواهد توانست مهارت‌های اجتماعی لازم برای اقدام موثر در صحنه های اجتماعی را بدست آورد و در نهایت بوسیله این فرصت‌های عملی، پایه های آگاهیها و مهارت‌ها عمیق تر خواهد شد (Berman, 1993: 20). از طرفی تحقیقات تئوریک و تجربی نشان داده است که مسئولیت اجتماعی نه تنها برای تحصیلات مفید است، بلکه می تواند ابزاری برای توسعه دانش و تواناییهای شناختی باشد (Wentzel, 1991:7).

ایران کشوری است با جمعیت جوان، نه تنها در سطح منطقه، بلکه در سطح جهان. بطوریکه با رشد جمعیت بالایی که طی سالهای اخیر داشته است سهم جمعیت جوان ۲۴-۱۵ ساله از ۱۵/۴۲٪ در سال ۱۳۳۵ به ۲۰/۵۵٪ در سال ۱۳۷۵ و ۲۴/۱٪ در سال ۱۳۸۰ رسیده است (فتحی، ۱۳۸۳: ۴). موضوع جوانی و جوانان از مباحث مهم علوم اجتماعی در جوامع جدید و عصر حاضر می باشد، جوانان سازندگان فردای جامعه هستند و تاثیر مسائل بحرانی جامعه می تواند سازندگی جامعه در عرصه های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی را تحت تاثیر قرار

¹⁰ Berman

دهد و روند پیشرفت و سلامت جامعه را با مخاطره روبرو کند. با توجه به اهمیت و نقش جمعیت جوان در پژوهشهای جامعه‌شناختی و روانشناختی و افزایش چشمگیر جمعیت جوان در دهه‌های اخیر و اهمیت آن در برنامه‌ریزیها و سیاستگذاریها، ضرورت بررسی عوامل اجتماعی-اقتصادی مرتبط با مسئولیت اجتماعی جوانان ضروری به نظر می‌رسد که منجر به تواناییهای اجتماعی، انگیزه تحصیلی و پیشرفت و پیگیری اهداف توجه به بحثهای اخلاقی و اجتماعی، تاکید بر نظم شخصی، داشتن احساس صداقت و اطمینان نسبت به جهان بطور کلی، نگرانی برای رفاه دیگران، احساس وظیفه برای کمک به دیگران، تعهد به اجتماع و ... می‌شود.

۴-۱ اهداف تحقیق

بطور کلی هر تحقیق یا پژوهش اجتماعی دارای یکی از اهداف زیر است: یا برای هدفهای کلی است که معمولا بالا بردن سطح دانش، سطوح گسترش تفکر و استدلال و پیش بینی پدیده‌ها و دگرگونی در محیط و ایجاد محیط بهتر و پیدا کردن تبیین‌ها و تفاسیر رضایت بخش برای پدیده‌های محتاج تفسیر است و یا در رابطه با تئوریهای موجود بررسی می‌شود تا از یک سو به کمک آن تئوری، ابعاد مساله روشن تر شود و از سوی دیگر با آن بررسی بنیان اثباتی و تجربی تئوری تقویت شود. این پژوهش به دنبال کنکاش و پاسخگویی به یکی از موضوعات جدی و اساسی در حوزه مسئولیت اجتماعی جوانان است و تلاش می‌کند با ارائه یک الگوی مناسب از نحوه تعاملات این مقوله با دیگر عوامل، مسئولین مربوط را علاوه بر آشنا نموده بیشتر به واقعیتهای موجود در فراهم سازی بستر مناسب برای مسئولیت اجتماعی جوانان یاری دهد. هدف کلی تحقیق شناسایی عوامل اقتصادی-اجتماعی مرتبط با مسئولیت اجتماعی جوانان در شهر شیراز است. اهداف جزئی در تحقیق پاسخ به سوالات زیر است:

میزان مسئولیت اجتماعی جوانان تا چه اندازه است؟

آیا میزان استفاده از رسانه‌های جمعی با مسئولیت اجتماعی جوانان رابطه دارد؟

آیا میزان رابطه با همسالان با میزان مسئولیت اجتماعی رابطه دارد؟

آیا سبک و شیوه فرزند پروری با میزان مسئولیت اجتماعی رابطه دارد؟

آیا درجه نگرشهای مذهبی بر مسئولیت اجتماعی جوانان تاثیر دارد؟

آیا میزان عزت نفس با مسئولیت اجتماعی جوانان رابطه دارد؟

آیا میزان سرمایه اجتماعی با مسئولیت اجتماعی رابطه دارد؟

آیا متغیرهای جمعیت‌شناختی (سن، جنس تحصیلات، درآمد، منزلت شغلی، وضعیت تاهل) با میزان مسئولیت اجتماعی جوانان رابطه دارد؟

فصل دوم

ادبیات تحقیق

۱-۲ مروری بر تحقیقات داخلی

فتحی آذر (۱۳۷۳) در مقاله ای تحت عنوان " رشد مسئولیت اجتماعی در نوجوان و نقش آن در یادگیری " به بررسی این موضوع پرداخته است. وی رشد مسئولیت اجتماعی را به مثابه هدف پرورشی می داند که ضرورت آن حتی در جوامع صنعتی و غربی آشکار شده است. وی نتیجه می گیرد که احساس مسئولیت اجتماعی و تعهد به آن از دو طریق در پیشرفت تحصیلی اثر می گذارد. اول اینکه رفتار مسئولانه در فراگیران باعث می شود تا بین آنها و همکلاسیها و معلم خود تعامل مثبت برقرار شود، بدین ترتیب امکان یادگیری موثر فراهم می شود. دوم احساس تعهد و مسئولیت در فراگیر سبب رشد انگیزه درونی شده و لذا باعث افزایش جریان یادگیری می شود. وی در پایان اشاره می کند که گرچه خانواده در رشد مسئولیت اجتماعی نقش دارد، اما باید گفت که بسیاری از هنجارها و اصول و قواعد اجتماعی در کلاسهای درسی یادگرفته می شوند، بنابراین توجه معلم برای ایجاد جو مثبت در کلاسهای درسی و فراهم آوری امکان تعامل بین فراگیران و سوق دادن آنها به رعایت اصول و قوانین اجتماعی و احساس تعهد به کشور و قوانین آن امری اجتناب ناپذیر بوده است و در انتقال به نظام آموزشی مطلوب باید بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد.

سازمان ملی جوانان در پیمایشی که تحت عنوان " نگاه جوانان به عرصه های زندگی " در سال ۱۳۷۵ انجام داده است، شش محور را بررسی می کند: روابط و مناسبات انسانی، ورزش و تربیت بدنی، تدبیر و سیاست، تلاش و سازندگی، تعلیم و تربیت و تعاون و تعهد اجتماعی. نتایج بررسی از پاسخ حدود ۶۰۰۰ داوطلب ورود به دانشگاه آزاد اسلامی است. انتخاب پرسشنامه ها به صورت تصادفی و به روش سیستماتیک بوده است. نسبت دختر و پسر در نمونه گیری تقریباً به یک میزان است. نتایج تحقیق در محور ششم، یعنی تعاون و تعهد و مشارکت اجتماعی نشان می دهد که بیش از ۲/۳ جوانان مشارکت در انجام امور جامعه را مهمترین مصداق تعاون در زندگی اجتماعی می دانند. همچنین ۴۸٪ از آنان تعهد اجتماعی را به معنای: کار سپرده شده را خوب و با دلسوزی کامل انجام دادن" می دانند و ۲۳٪ از آنان تعهد اجتماعی را " عمل به